

Leerden de katharen de reïncarnatie?

John van Schaik, 2008

Dat de katharen de reïncarnatie leren wordt door vriend en vijand als feit beschouwd. Toch zijn hier ernstige vragen bij te stellen. In de geschriften van de katharen zelf horen we er niets over – des te meer in de polemieken van de tegenstanders en de inquisitieverslagen.

Wat is reïncarnatie eigenlijk?

Wetenschappelijke studies over reïncarnatie zijn zeldzaam. Zeker waar het de reïncarnatie-opvattingen in de westerse cultuur betreft. In de weinige publicaties wordt het begrip reïncarnatie dan ook nog nauwelijks gedefinieerd. De volgende begrippen passeren – door elkaar heen gebruikt – de revue: reïncarnatie, zielsverhuizing, transmigratie, metempsychosis, metemsomatosi, palingenesia en animisme. Voor ons onderwerp zijn alleen de reïncarnatie in de vorm van de *metempsychosis* en *metemsomatosi* van belang. Sinds het begin van de twintigste eeuw geeft men onder invloed van de theosofie in het Westen de voorkeur aan (de letterlijke betekenis van) reïncarnatie – *metemsomatosi* dus – boven *metempsychosis*. Wanneer men tegenwoordig dus zegt dat de katharen in reïncarnatie geloven, bedoelt men daar de *metemsomatosi* mee.

Onder *metempsychosis* (μετεμψύχωσις), of ook zielsverhuizing, transmigratie en *Seelenwanderung* verstaat men dat dezelfde ziel herhaaldelijk incarneert in *een* lichaam, hetzij van een mens, hetzij van een dier, hetzij van een plant. Dat wordt onder meer geleerd door Pythagoras, Plato en Plotinus.

Onder *metemsomatosi* (μετεσσωμάτωσις) of reïncarnatie of wederbelichaming of *Wiederverkörperung* verstaat men het letterlijk hernieuwd aannemen van een menselijk vleeslichaam. In de nieuwere geschiedenis komen we deze betekenis onder meer tegen bij de Duitse filosoof Lessing in zijn *Die Erziehung des Menschengeschlechts* uit 1780. Rudolf Steiner, (1861-1925), de stichter van de antroposofie, wijst er op dat met Lessing een nieuw soort van bewustzijn in het Westen ontstaat voor *wiederverkörperung*. Voor Steiner is het een uitgemaakte zaak dat reïncarnatie zich alleen maar beperkt tot incarneren in een menselijk lichaam.

Katharen en reïncarnatie

Hoe komen de katharen aan hun reïncarnatieleer? De katharen zijn gnostieke christenen, verwant aan de oude gnostieke christenen van de Nag Hammadi-geschriften. De opbouw en inhoud van één van de kathaarse geschriften, de *Interrogatio Iohanni*, is zeer gelijkend op het gnostieke *Apocryphon Ionanni*. De typische kenmerken van de kathaarse leer, namelijk dualisme en docetisme, zijn dezelfde als die van de laat-antieke gnostieke christenen. Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat de katharen ook hun reïncarnatieleer – op de een of andere manier – ontleend hebben aan de oude gnostieke christenen. Want dat de oude gnostisch georiënteerde christenen, zoals de gnostieken van de Nag Hammadi-geschriften – maar bijvoorbeeld ook de manicheeërs – de reïncarnatie leren; zoveel lijkt wel zeker te zijn. Rond 400 na Christus verdwijnt de reïncarnatieleer in Europa om – op enkele uitzonderingen na – pas weer in de zeventiende eeuw een geïntegreerd onderdeel te worden van het esoterische christendom. Het is dus opvallend dat in de Middeleeuwen de katharen wel de reïncarnatie leren.

De berichten van de tegenstanders

Om de teksten hierna inzake het geloof van de katharen in reïncarnatie te begrijpen is het noodzakelijk een enkel woord te wijden aan het kathaarse mensbeeld. Dat is over het algemeen drieledig. De mens bestaat uit een geest, een ziel en een lichaam. Tijdens het incarnatieproces blijft de geest (of engel) van de mens achter in de hemel en daalt de ziel in in een lichaam. Dat incarnatieproces is het werk van de duivel. De ziel is aldus gevangen in het lichaam. Opgemerkt dient te worden dat ‘geest’ en ‘ziel’ in de teksten door elkaar heen gebruikt worden. In de teksten van de tegenstanders komen we zowel de *metemsomatosis* als de *metempsychosis* tegen. Volgens Thomas van Aquino (1210-1274) geloven de katharen – hij noemt ze manicheeërs – in de ‘transmigratie van de ziel’:

Deze theorie (van Plato) bestaat tot op vandaag bij de ketters, de manicheeërs die net als Plato de eeuwigheid van de ziel leren en de transmigratie van de zielen.¹

Thomas heeft het in dit citaat dus over *metempsychosis*, gezien de verwijzing naar Plato. In een andere bron over de katharen *De heresi catharorum in Lombardia* gaat het echter over het overgaan in een menselijk lichaam: *metemsomatosis* dus.

Ze verklaren dat de menselijke lichamen deels zijn bezielde door die boze geesten die door de duivel geschapen zijn en deels door die engelen die gevallen zijn. Deze zielen doen boete in deze lichamen en, als ze niet gered worden in een lichaam, gaat een ziel over in een ander lichaam en doet boete.²

En in een volgende bron gaat het weer over *metempsychosis*:

Ze geloven ook dat wanneer de ziel het menselijk lichaam verlaat, het overgaat naar een ander lichaam, ofwel van een mens ofwel van een dier, tenzij de persoon gestorven is terwijl hij hun leer aanhing.³

De kathaarse priesters (*perfecti*) hoeven niet meer te reïncarneren, maar ontvangen na hun dood een ‘hemels lichaam’ zegt een andere bron over de katharen:

Ze ontkennen de opstanding van het vlees; ze verzinnen bepaalde ongelofelijke fabels, bewerende dat onze zielen engelgeesten zijn, die uit de hemel gegooid zijn vanwege hun afvallige hoogmoed en die hun verheerlijkte lichaam in de ether (de hemel) hebben achtergelaten. Onze ziel is zo een engelgeest, maar zonder verheerlijkt lichaam. Nadat de zielen hun boetedoening voltooid hebben in zeven lichamen van welke soort dan ook, keren ze terug naar hun hemelse lichamen die ze achter gelaten hebben in de ether.⁴

De inquisitieverslagen

Bovenstaande bronnen zijn geschreven vóórdat de inquisitie opgericht wordt in 1231. In de vinden we meer berichten. Nu van (gemartelde) katharen zelf. In de inquisitie processen van Jacques Fournier, inquisiteur van Pamiers van 1318 tot 1325, gaat het relatief vaak over het geloof in reïncarnatie. In negen van de 95 processen is sprake van reïncarnatie. Het mooiste en meest bizarre verhaal wordt uitgebreid becommentarieert door Emmanuel Le Roy Ladurie. Het verhaal betreft een der laatste *perfecti* met de naam Belibaste. Belibaste is gevlucht naar Spanje en wordt uiteindelijk gepakt dankzij het verraad van ene Arnaut Sicre. Het inquisitieverslag is gedateerd op 14 januari 1332 te Carcassonne. Ten overstaan van Jacques Fournier vertelt Sicre over de reïncarnatieopvatting van Belibaste. Het is het waard om dit proces 65 wat uitgebreider te citeren:

¹ Thomas van Aquino, *Contra Gentiles*, Book II, 7.

² *De heresi catharorum in Lombardia*, ed. A. Dondaine in : ‘La hiérarchie cathare en Italie, I, *Archivum fratrum praedicatorum* XIX, Roma (1949), blz. 309-310. Naar engelse vertaling van Wakefield & Evans, blz. 164-165.

³ *Manifestio haeresis Albigensium et Lugdunensium*, ed. A. Dondaine, ‘Durand de Huesca et la polémique anti-cathare’, in: *Archivum fratrum praedicatorum* XXIX (1959), blz. 268-271, vert. Wakefield & Evans, blz. 233

⁴ Wakefield & Evans, blz. 239.

Toen maakte Satan, de vijand van God, lichamen van mensen waarin hij deze geesten (bedoeld zijn de engelen die uit de hemel zijn gevallen toen zij in opstand kwamen tegen God) opsloot opdat ze zich niets meer zouden herinneren van de heerlijkheid van de Vader. Wanneer deze geesten een tuniek (lichaam) verlaten, dat wil zeggen, zich reppen uit een lichaam, volledig naakt, verschrikt, lopen zij zo vlug dat, als een geest het lichaam te Valencia verlaat en in een ander dient binnen te dringen in het graafschap Foix, en het zou stortregenen over heel de weg, dan zouden nauwelijks drie druppels op hen vallen. Wanneer de geest zo verschrikt loopt, kruipt hij in de eerste vrije holte die hij kan vinden, dat wil zeggen in de buik van elk dier dat nog een levenloos embryo draagt: teef, konijn, merrie of om het even welk dier, of nog in de buik van een vrouw met dien verstande dat, zo deze geest verkeerd gehandeld heeft in zijn eerste lichaam, hij in een lichaam binnendringt van een woest dier; indien hij daarentegen geen kwaad gedaan heeft, dan treedt hij binnen in het lichaam van een vrouw. Zo gaan de geesten van tuniek tot tuniek tot ze intreden in een mooie tuniek, dat wil zeggen in een lichaam van een man of vrouw die begrip heeft van het Goede, en in die tuniek worden zij gered en, nadat zij uit deze tuniek zijn getreden (dat wil zeggen uit het lichaam van iemand van hun sekse) keren zij terug naar de Vader.⁵

In alle negen processen wordt gesproken over *metempsychosis*. Dat lijkt tamelijk consistent, maar de katharen die verhoord worden kennen elkaar allemaal, want ze komen allemaal uit Montailou.

Besluit: Reinerius Sacconi

Reinerius Sacconi is een voormalig kathaar die inquisiteur wordt rond 1250. Hij kan het weten. Sacconi schrijft onder meer dat de Italiaanse kathaar Giovanni di Lugio de reïncarnatie leert.⁶ Nu zijn we in het gelukkige bezit van het hoofdwerk van deze di Lugio het *Liber de duobus principiis*. Het is een omvangrijk kathaarse exegese waarin hij de kathaarse leer uiteenzet. Maar gek genoeg lezen we in dit boek helemaal niets over reïncarnatie! We weten dus alleen iets over de reïncarnatieleer van de katharen via de tegenstanders en de inquisitieverslagen. Leerden de katharen eigenlijk wel de reïncarnatie?

Literatuur

- In *ERE*, vol.VIII (1934)601 wordt bij het lemma Metempsychosis verwezen naar Transmigration. Aldaar, *ERE*, vol XIII (1934)425 staat: 'Reincarnation ...Transmigration and other terms are often used in an almost identical sense'; In *TRE*, Bnd XXXI (2000)1 lezen we bij het lemma Seelenwanderung: 'Die Idee der Seelenwanderung (Reinkarnation, Metempsychose, englisch transmigration of souls)...'; In *ER*², vol.11 (2005)7676 bij het lemma Reincarnation: 'The concept of reincarnation concerns the rebirth of the soul...The concept of rebirth may also be expressed in such terms as metempsychōsis (or more accurately metempsychōsis...and palingenesis'; *DGWE*, vol.II (2005)984: 'Traditional beliefs in reincarnation in Europe probably came to an end after the fall of Rome. At the end of the Middle Ages Gemistos Plethon (1355-1452) revived the idea of metempsychosis'; *EvdF* (2007)346: 'Metempsychose. Andere term voor zielsverhuizing of reïncarnatie'; W.T. Huber, *Sterben ist eine Geburt. Das Materieverständnis im christlichen Glauben*, Cham (Schweiz) 2000, blz. 38: 'Pythagoras und die Pythagoräer übernahmen viele Vorstellungen aus dem asiatischen Kulturkreis. Dies trifft besonders bezüglich seiner Lehre von der Seelenwanderung (metempsychosis, bzw. Metempsychosis, palingenesisia).
- C.A. Keller, 'Reincarnation I: Antiquity', in: *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, Leiden/Boston, blz. 980-984.
- H. Zander, 'Reincarnation II: Renaissance – present', in: *Dictionary of Gnosis & Western Esotericism*, blz. 985.

⁵. *Le registre*, proces 65, vert. R. Doms in *Kathaarse Kronieken I*, 2005, blz. 17-18.

⁶ *Summa de Catharis*, blz. 56, Martens, blz. 176.

- J. van Schaik, *De katharen. Feit en fictie*, Kampen 2007².

